

Sanayileşmenin Gizli Tarihi¹

B. Ali Eşiyok, Türkiye Kalkınma Bankası, e-posta: BayramAli.Esiyok@kalkinma.com.tr.

Çevre ekonomilere 1980'li yıllar ile birlikte neoliberal politikalar çerçevesinde uluslararası sermaye birikim sürecine eklenmeleri yönündeki telkin ve dayatmalar giderek hızlanmış, kalkınma karşıtı, istikrar ve yapısal uyum programları uygulanmaya konmuştur. Başka bir ifadeyle, sanayileşme ve kalkınma gibi savaş sonrası dönemin politikalarının yerini 1980'li yıllarda gündeme gelen yeniden yapılanma politikaları ile birlikte finansal birikim rejimine dayalı politikalar almaya başlamıştır. Finansal birikim rejimine dayalı neoliberal yeniden yapılanma politikalarının uygulanmaya konması ile birlikte az gelişmiş ülkeler genel bir sanayisizleşme olgusu ile karşı karşıya kalmıştır.

Chang²'in Türkçe 'ye *Sanayileşmenin Gizli Tarihi* olarak çevrilen yapıtı, gelişmiş ülkelerin tarihsel kalkınma serüveninin günümüzde çevre ekonomilere dayatılan ve yukarıda kısaca özetlenen politikalar ile taban tabana zıt öğeler içerdiğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle Chang, neoliberal anlatının ya da "sanayileşmenin resmi tarihi" nin vaaz ettikleri ile "Sanayileşmenin Gizli Tarihi" arasındaki farklılıkları, tarihsel bir perspektifte ve ülke örneklerinden hareketle çarpıcı bir şekilde ortaya koyarken günümüzün ana akım iktisat yaklaşımlarının aksine, özellikle korumacılığa ve devletin ekonomik kalkınmadaki merkezi işlevine ilişkin son derece sağlam ve ayrıntılı kanıtlar getirmektedir.

Chang'ın Sanayileşmenin Gizli Tarihi isimli yapıtı, "prolog" ve "epilog" ile birlikte 11 bölümden oluşuyor. Chang 'in yapıtı son derece çarpıcı bir "prolog-önsöz", daha doğru bir ifadeyle "fantezi" ile başlıyor. Prolog'un başlığı "Mozambik'in ekonomik mucizesi yoksulluktan nasıl kaçınılır-Mozambik büyük oğlanlarla rekabet ediyor" dur. 28 Haziran 2061 yılında The Economist'in haberine göre "Tres Estrelas, yakıt hücresi teknolojisinde yeni atılımı duyurur. Maputo'da faaliyette bulunan Tres Astrelas şirketi hidrojen yakıt hücrelerinin seri üretiminde çığır açıcı bir teknoloji geliştirdiklerini açıklar..." Chang Mozambik fantezisinde hızla uzaklaşarak, 100 yıl önceki, 1961 yılındaki- en az günümüzün Mozambik ekonomisi kadar olumsuz öğeler taşıyan- Güney Kore'nin gerçek kalkınma hikâyesine döner. Güney Kore örneği planlamaya dayalı sanayileşme açısından son derece ilginç bir deneyimdir. 1960'lı yılların başında Kore Dünyanın en fakir ülkelerinden birisi olup, 1961 yılında Güney Kore'de kişi başına gelir 82 dolar düzeyindedir. Ortalama bir Koreli ortalama bir Gana vatandaşının kazandığının (179 dolar) ancak yarısını kazanmaktadır (s. 9). Bu olumsuzluğa rağmen Kore bugün dünyanın en müreffeh ülkelerinden

birisi haline gelmiştir (s. 10). Chang, Kore'nin mucizevi kalkınmasında 1961 yılında askeri darbe ile iktidara gelen General Park'ın uygulamaya koyduğu planlı kalkınmanın (sanayileşmenin) etkisine işaret etmektedir (s. 13). Başkan Park, 1973 yılında Ağır ve Kimyasal Sanayileşme programını başlatır. İlk çelik fabrikası ve ilk modern tersane üretime başlar; ilk yerli tasarım otomobiller üretim hatlarından çıkar. Elektronik, makine, kimya ve diğer ileri endüstrilerde yeni firmalar faaliyete başlar. 1974-1979 yılları arasında ülkenin kişi başına gelir düzeyi dolar cinsinden beş kattan fazla artar. İhracat ise 1972-1979 arasında dokuz kat artıracaktır (s. 14). Temel ihracat ürünleri tungsten cevheri, balık ve insan saçından yapılan peruk olan bir az gelişmiş (çevre) ülkenin, bugün metropol ülkeler ile birlikte dünyanın en gelişmiş teknoloji ürünleri üreticisi ve ihracatçısı olmasının arkasında hangi ögeler rol oynamıştır? Neoliberal özne yaklaşımına göre bu sorunun yanıtı basittir. "Kore serbest piyasanın emirlerini izlediği için başarılı olmuştur. Ülke güçlü para (düşük enflasyon), küçük devlet, özel girişim, serbest ticaret ve yabancı sermayeli yatırımlara dostça yaklaşım ilkelerine sarılmıştır" (s. 20). Oysa birçok bağımsız araştırmacının ortaya koyduğu gibi, Kore'nin kalkınmasında rol oynayan ögeler, neoliberal anlatı ile neredeyse taban tabana zıt ögeler içermektedir: Kore'de Devlet ve özel kesimin işbirliği çerçevesinde seçilen belli endüstriler, tarife koruması, sübvansiyonlar ve diğer devlet destekleri ile uluslararası rekabete dayanabilecek ölçüde "olgunlaşmaya" kadar desteklenmiş ve geliştirilmiştir (s. 22). Başka bir ifadeyle, Kore'nin ekonomik kalkınmada gösterdiği yüksek performans; planlamacı bir kalkınma stratejisine ve müdahaleye dayalı iktisat politikalarına dayanmıştır. Rekabetçi bir döviz kuru rejimi, kontrollü bir piyasa sistemi ve iyi eğitilmiş bir işgücü, bu politikaların ana payandalarını oluşturmuştur.

Chang'ın, Mozambik fantezisi ve Kore mucizesinin ögelerini çözümlediği "prolog" bölümünü kapitalizmin ve küreselleşmenin gerçek tarihinin çözümlendiği iki bölüm izler: Birinci bölümün başlığı "Yeniden Lexus ve zeytin ağacı küreselleşmeye dair söylenceler ve gerçekler" dir. İkinci bölüm ise "Danile Defoe'nin çifte yaşamı zengin ülkeler nasıl zengin oldular?" başlığını taşımaktadır. Chang bu iki bölümde kapitalizmin ve küreselleşmenin gerçek/gizli tarihini çözümlenmekte; neoliberal özne yaklaşımın tartışmasız "gerçekler" diye piyasaya sunduğu görüşleri ters yüz ederek âdeta ezberleri bozmaktadır. Chang, ABD ve İngiltere'nin "laissez faire laissez passer" yanlılarıncı iddia edildiği gibi serbest ticarete dayalı politikalar ile sanayileşmediklerini, bu ülkelerin sanayileşmelerinde korumacılığın ve müdahaleye dayalı iktisat politikalarının merkezi bir işlev gördüğünü belirtmektedir. Yazar, bugünün sanayileşmiş ülkelerinin sanayileşmenin başlangıç aşamasında korumaya dayalı politikalar uyguladıklarını; ancak geliştirmekte olan ülkelere zora dayalı

serbest ticaret politikalarının dışarıdan dayatıldığını çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır³. Chang, neoliberal yaklaşımın “yakınsama” tezini de çürütmekte; gelişmekte olan ülkelerin serbest ticaret politikalarına dayalı dönemlerde daha kötü bir performans sergilediklerini, korumacılığa ve müdahalelere dayalı dönemlerde ise daha iyi bir gelişme gösterdiklerini belirtmektedir: “Gelişmekte olan ülkeler, neoliberal politikaları uygulamaya başladıkları 1980’lerden bu yana, 1960’larda ve 1970’lerde eriştikleri düzeyin ancak yarısı kadar bir hızla (%1.7) büyümüşlerdir” (s. 41). Yazara göre “zengin ülkelerde de büyüme yavaşlamıştır” ancak görece olarak daha düşük kalmıştır. Chang, “bu durumun tek sebebi olmasa bile, bu ülkelerin neoliberal politikalara gelişmekte olan ülkeler ölçüsünde” (s. 41) angaje olmamalarından kaynaklandığını belirtmektedir. Yazar, Çin ve Hindistan gibi tempolu büyüyen ülkelerin dışarıda bırakılması durumunda, gelişmekte olan ülkelerin ortalama büyüme oranının daha da düşeceğini belirtmektedir. “Gelişmekte olan ülkelerin toplam gelirinin 1980’de %12’sine, 2000’de %30’una sahip olan bu iki ülke, Thomas Friedman’ın Altın Deligömleği’ni bugüne kadar giymeyi reddettikleri”(s.41) için bu başarıyı yakalamışlardır.

Kitabın 3. bölümü ile 9. bölümü arasındaki yazılar, yazarın ifadesiyle “kalkınma hakkındaki geleneksel akli yerli yerine oturmak için”(s. 26) kaleme alınmıştır. Kitabın sonuç (epilog) bölümü ise “Sao Paulo, Ekim 2037 işler iyiye gider mi?” senaryosuna dayanmakta ve neoliberal politikaların sürdürülmesi halinde kötü bir geleceği öngörmektedir.

Chang kitap boyunca bir büyü bozucu misali, neoliberal öznel yaklaşımın dogmalarını deşifre ederek ezberleri bozmaktadır. Hiç kuşkusuz bu ezberlerin en temel olanı 1980’li yıllarla birlikte egemen olmaya başlayan ve neoliberal öznel yaklaşımın temel dogmalarının başında gelen “özel işletmeciliğin kamu işletmeciliğine göre daha etkin olduğuna” ilişkin mesnetsiz savdır. 1980’li yılların yeniden yapılanma politikaları çerçevesinde sermaye birikiminin krizini önlemeye yönelik olarak gündeme gelen “özelleştirme” programları sonucunda kamu kaynakları özel kesime transfer edilirken, kamu işletmeciliği büyük bir saldırıya maruz kalmıştır. İktisat kuramında işletmenin mülkiyet biçimi ile etkinlik arasında herhangi bir ilişki olmamasına karşın kamu girişimciliğine yönelik karşıtlığın arkasında ideolojik bir refleks olduğu açıktır. Chang, “insan insanı sömürür özel girişim iyi, kamu girişimi kötü mü?” (s. 145) isimli beşinci bölümde mülkiyet biçimi ile etkinlik arasında kurulan ilişkinin ne kadar kof ve mesnetsiz bir saplantıdan ibaret olduğunu ortaya koymaktadır.

Chang’ın kitapta vurguladığı olgulardan birisi de günümüzün çevre ekonomilerinin kalkınmaları önündeki uluslararası kısıtlardır. Chang,

günümüzün birçok yeni sanayileşmiş ülkesinin 1960'lı ve 1970'li yılların görece uygun ikliminden yararlanarak sanayileşmede ve teknoloji geliştirmede önemli atılımlar sağladıklarını; ancak neoliberal küreselleşme ile birlikte çevre ekonomilerinin sanayileşmeleri önünde önemli kısıtlar bulunduğunu belirtmektedir. Hiç kuşkusuz bu kısıtların en temel olanlarından birisi TRIPS (Trade-Related Intellectual Property Rights-Ticaretle İlgili Fikri Mülkiyet Hakları) anlaşmasıdır. Metropol ülkeler TRIPS anlaşmasının yürürlüğe girmesi için önemli bir kampanya yürütmüştür. TRIPS anlaşmasının yürürlüğe girmesi, çevre ülkelerin ekonomik kalkınmaları için ihtiyaç duydukları yeni bilgilere ulaşmaları ve teknoloji geliştirmeleri açısından olumsuz öğeler içermektedir: "Tüm patentlerin %97'siyle, yayın haklarının ve markaların çok büyük bir kısmı zengin ülkelerin elindeyken; fikri mülkiyet hak sahiplerinin haklarının güçlendirilmesi gelişmekte olan ülkelerin bilgiye erişiminin daha pahalılaşması demektir. Dünya Bankası TRIPS anlaşmasını izleyen dönemde sadece teknoloji lisansı ödemelerinin gelişmekte olan ülkelere fazladan 45 milyar dolara mal olduğunu tahmin etmektedir"(s. 196).

Chang kitabında ekonomik kalkınma kuramında çok tartışılan bir olguyu kültürel yapı ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi de ele almaktadır. Bu bölümün başlığı "Tembel Japonlar ve hırsız Almanlar Bazı kültürler ekonomik kalkınma becerisinden yoksunlar mı?" dır. Chang, ekonomik kalkınmayı kültürle açıklamaya çalışan yaklaşımların 1960'lı yıllarda popülerlik kazandığını; ancak son on yılda bu izah tarzının yeniden gündeme geldiğini belirtmektedir. Yazar, kültüre dayalı açıklama tarzının yeniden moda olarak gündeme gelmesini "daha baskın kültürlerin (dar anlamda Anglo-Amerikan ve daha genel anlamda Avrupa kültürlerinin) diğer kültürler (ekonomik anlamda Konfüçyüsçülük, siyaset ve uluslararası ilişkiler alanında da İslam) tarafından "tehdit" edildiklerini hissetmelerıyla ilişkili olduğunu"(s. 255) belirtmektedir. Özellikle Batılı araştırmacılar tarafından genel anlamda Doğu ülkelerinin ve özel olarak da Doğu Asya ülkelerinin kalkınma özellikleri çözümlenirken sıklıkla vurgulanan olgulardan birisini bu ülkelerde Batılı olmayan yaşam tarzı ve kültürel yapıya vurgu yapan sosyo-kültürel yaklaşım oluşturmaktadır. Konfüçyüs yaşam tarzını karakterize eden sadakat (Cong) ve baş eğme (Şiao) gibi davranış tarzlarının genel olarak Doğu Asya ülkelerinin ortak özellikleri oldukları ve bunun söz konusu ülkelerin ekonomik kalkınmasında önemli bir itki oluşturduğu belirtilmektedir. Batı'nın bireyci ideolojisine karşı Doğu Asya'nın kendini ulusal amaçlara adayarak kolektif bilince sahip olduğu (Konfüçyüsçülük) ileri sürülmektedir. Kitaptan aktaralım: "Doğu Asya ekonomik 'mucize' sinden bu yana, bölgenin ekonomik başarılarının, en azından kısmen, Konfüçyüs kültüre dayandığını ileri sürmek çok popüler hâle geldi. Konfüçyüs kültürünün çok çalışma, eğitim, tutumluluk,

işbirliği ve otoritere itaati vurguladığına işaret edildi. Bir yandan işbirliği ve disiplin ederken, insan sermayesi (eğitime vurgu yapan) ve fiziksel sermaye (tutumluluğa vurgu yapan) birikimini teşvik eden bir kültürün ekonomik kalkınma için iyi olması gerektiği aşikâr görünüyordu”(s. 260). Chang, Doğu Asya ‘mucizesi’ nden önce ise bölgenin geri kalmışlığının nedeni olduğu (haklı olarak) gerekçesiyle Konfüçyüsçülük’ün suçlandığını belirterek Konfüçyüsçülük’ün ekonomik kalkınma açısından zararlı olduğu ögelere uzun uzadıya değinmekte (s. 260, s. 261) ve sormaktadır: “Öyleyse hangisi Konfüçyüsçülük’ ün doğru bir portresidir? Huntington’un Güney Kore’yle ilgili olarak söylediği gibi ‘tutumluluk, yatırım, sıkı çalışma, eğitim, organizasyon ve disipline’ değer veren bir kültür mü; yoksa pratik uğraşları hor gören, girişimciliği caydıran ve hukukun üstünlüğünü geciktiren bir kültür mü?”(s. 261) Chang bu soruya “Her ikisi de” yanıtını vermektedir. Ancak ilki sadece ekonomik kalkınma için iyi olan öğeleri içerirken ikincisi ise sadece kötü olanı seçmektedir.

Kanımızca Chang’ın kitabında yer alan en çarpıcı bölümlerden birisini üçüncü bölüm oluşturmaktadır. “Serbest ticaret her zaman doğru cevap mıdır?” başlığını taşıyan bu bölümde Chang serbest ticaret ile ileri sürülen birçok argümanın ne kadar dayanaktan yoksun olduğunu gayet açıklayıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Chang, neoliberal ortodoks yaklaşımın özünü “Serbest ticaret iyidir” önermesinin oluşturduğunu belirterek serbest ticarete dokunmanın günahların en büyüğü olduğunu belirtmektedir: “neoliberal gündemin diğer herhangi bir unsurunu (açık sermaye piyasaları, güçlü patentler ve hatta özelleştirme) sorgulayabilirsiniz (tamamen reddetmeseniz bile) ve hâlâ neoliberal kiliseden kalabilirsiniz. Bununla birlikte, bir defa serbest ticarete karşı çıktığınızda fiilen aforozu davet ediyorsunuz demektedir”(s. 96). Chang, serbest ticaretin her zaman en iyi yol olduğuna inanan Kötü Samiriyeliler’in, gelişmekte olan ülkeleri serbest ticarete zorlamak için ellerinden geleni yaptıklarını, bu çerçevede Meksika örneğinin çok çarpıcı olduğunu, Meksika’da 1980’ler ve 1990’larda gündeme gelen geniş kapsamlı ticaret liberalizasyonunun ithal ikameci sanayileşme döneminde inşa edilen sanayiye bütünüyle tasfiye ettiğini belirtmektedir. Meksika’da liberalizasyon politikaları sonucunda ekonomik büyüme yavaşlarken, işsizlik artmış, daha yüksek ücret ödeyen imalat sanayi faaliyetlerinin ortadan kalkması nedeniyle ücretler düşmüştür. Bunlara ek olarak ABD’nin sübvansede ettiği tarım ürünleri Meksika iç pazarını istila ederek Meksika halkının geleneksel gıdası olan mısır başta olmak üzere tarım sektörüne büyük bir darbe vurmuştur (s. 97). Meksika örneği prematüre ve yaygın bir ticaret liberalizasyonunun başarısızlığının dikkat çekici bir örneği olarak öne çıkarken diğer çarpıcı iki örnek ise Afrika kıtasından Fildişi Sahili ve Zimbabve’dir. Fildişi Sahili’nde 1986’daki %40’lık gümrük indiriminden sonra, kimya, tekstil, ayakkabı

ve otomobil endüstrileri neredeyse çökmüş; işsizlik ise patlamıştır. Zimbabve’de ise 1990 yılında ticaretin serbestleştirilmesinden sonra işsizlik oranı %10’dan %20’ye fırlamıştır (s. 98). Ticaretin serbestleşmesi sonucunda gümrük vergisi gelirlerinin azalması bütçe üzerindeki baskıyı artırırken bu uygulamadan fakir ülkeler daha çok etkilenmiştir. Bu ülkeler, vergi toplama kapasitesinden yoksun oldukları için en kolay vergi türü olması nedeniyle ağırlıklı olarak tarifelere bel bağlamış; büyük ölçekli liberalizasyon sonucunda birçok gelişmekte olan ülke önemli gelir kayıplarına uğrayarak geniş çapta mali uyum gerekliliği gündeme gelmiştir. Diğer taraftan ticaretin serbestleştirilmesi sebebiyle daralan ticari faaliyet hacmi ve artan işsizlik de vergi gelirlerini azaltmıştır. Bu ülkeler bütçe açıklarını kapatmak konusunda IMF’nin baskıları ile karşılaştıklarından, düşen gelirler kamu harcamalarında büyük kesintileri (eğitim, sağlık ve fiziksel altyapı gibi hayati konularda) gündeme getirmiştir. Hiç kuşkusuz bu gelişme, ülkelerin uzun dönemli büyüme patikasını olumsuz etkileyecek öğeler taşımaktadır (s. 98-99).

Chang “bebek endüstri” terimini ortaya atan ve bunu bir teoriye dönüştüren ilk kişinin Frederich List değil Hamilton olduğunu; ancak “bebek sanayi” argümanının List tarafından geliştirildiğini belirtmektedir (s. 72). Hamilton’un 1791’de ABD Kongresi’ne sunduğu *Sınai İmalatçılar Konusundaki Rapor*, ABD gibi geri kalmış bir ülkede sanayiye geliştirmek için “başlangıç dönemlerinde bulunan endüstrilerin” yabancı rekabetin yıkıcı etkisinden korumayı ve bu endüstrilerin kendi ayakları üzerinde durabilecekleri aşamaya kadar desteklenmelerini önermektedir (s. 71). Hamilton’un ileri sürdüğü bu yaklaşımın Adam Smith’in ileri sürdüğü serbest ticaret kuramına aykırı olduğu açıktır. Hamilton Rapor’unun ABD’nin sanayileşmesi için korumacı gümrük tarifelerini, ithalat yasaklarını, sübvansiyonları, çok kritik hammaddeler için ihracat yasaklarını, sinai girdiler için ithalat liberalizasyonu ve gümrük vergisi iadelerini, icatlar için ödüller ve patentler gibi özellikle Yeni Sanayileşmiş Asya ülkelerinin 1960’lı ve izleyen yıllarda uygulamaya koyduğu önlemleri içerdiği görülmektedir.

Kanımızca Chang’in yapıtıdaki en büyük eksiklik, ampirik çözümlerinin belli bir kuramsal çerçeveye oturtulmamasında görülmektedir. Başka bir ifadeyle Chang’in çözümlerinin arka planında bağımlılık kuramının kavramsal izleri görülmekle birlikte, bunun (en azından kitabın bir bölümünde) ifade edilmemiş olması bir eksiklik olarak karşımızda durmaktadır. Özellikle meslekten iktisatçı olmayan okuyucu açısından kuramsal bir çerçeve ve bu kuramsal çerçeveden hareketle türetilmiş kavramların kitabın bir bölümünde açıklanması yararlı olabilirdi. Ancak bu eksiklik, Chang’in çözümlerinin niteliğinde herhangi bir zaaf yaratmamaktadır.

Yaşadığımız çağın iflah olmaz, en muhalif isimlerinin başında gelen Noam Chomsky'nin kitaba ilişkin yaptığı çözümleme çarpıcıdır: "...Chang'ın zekice analizleri, saltanatları hâlâ süren doktrinlere dayanan ekonomik reçetelerin, özellikle gayet korumasız ve savunmasız olanlara (ülkelere/halklara) hangi amaçla ve nasıl ciddi zararlar verdiğini ve bu zararların devam edeceğini gösteriyor. Chang, küresel ekonominin çok daha insani ve medeni bir güzergâhta nasıl yeniden düzenlenebileceği konusunda, iktisat teorisine ve somut tarihsel kanıtlara dayanan, akla yatkın, yapıcı öneriler getiriyor. Şayet telâfi edici eylemler gerçekleştirilmezse meydana gelebilecek muhtemel vahametler konusunda uyarıyor."

Sonuç olarak Dünya ekonomisinin (kapitalizmin) içerisinde geçmekte olduğumuz alacakaranlığında, spekülâtif sermaye birikim modelinin, daha doğru bir ifadeyle kumarhane (casino) kapitalizminin yarattığı tahrip edici sonuçları göz önüne alındığında, "sanayileşmenin gizli tarihini" yeniden düşünmek, üretim ekseni yeni bir kalkınma paradigmasının inşası açısından âdeta bir laboratuvar işlevi görecektir.

Sonnotlar

¹ Chang Ha-Joon (2009). *Sanayileşmenin Gizli Tarihi*, Çev. Emin Akçaoğlu, Ankara: Epos Yayınları.

² Kalkınma ve sanayileşme üzerine birçok çalışması bulunan Chang, çağımızın yaşayan en önemli kalkınma iktisatçılarından birisi, belki de en önemli temsilcisidir.

³ İngiltere, Çin pazarına hiçbir engelle karşılaşmadan girebilmek için üç yıl süren (1839-1842) Afyon Savaşları'nı yapmış ve bu savaşın sonunda 1842 yılında Nanking Anlaşması'nı imzalatmıştı. İngiltere'nin hegemonyasında (1870-1913 yılları arasında) malların, insanların ve paranın serbest dolaşımı (küreselleşmenin birinci perdesinde) piyasa güçlerinden ziyade, zora başvurularak askeri araçlarla sağlanmıştır (s. 36).

